

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het geheim van de uitgever

Hoftijzer, P.G.

Citation

Hoftijzer, P. G. (2007). Het geheim van de uitgever. *Jaarverslag 2006 Van De Koninklijke Brill Nv*, 72-87. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/15636>

Version: Not Applicable (or Unknown)

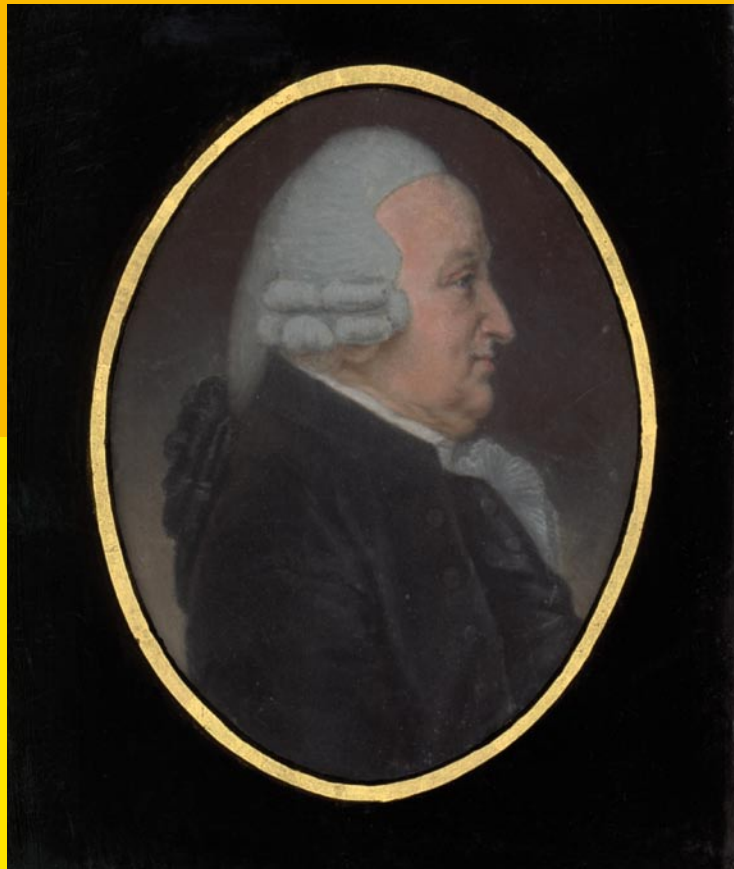
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/15636>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Het geheim van de uitgever

Paul Hoftijzer

Het geheim van de uitgever

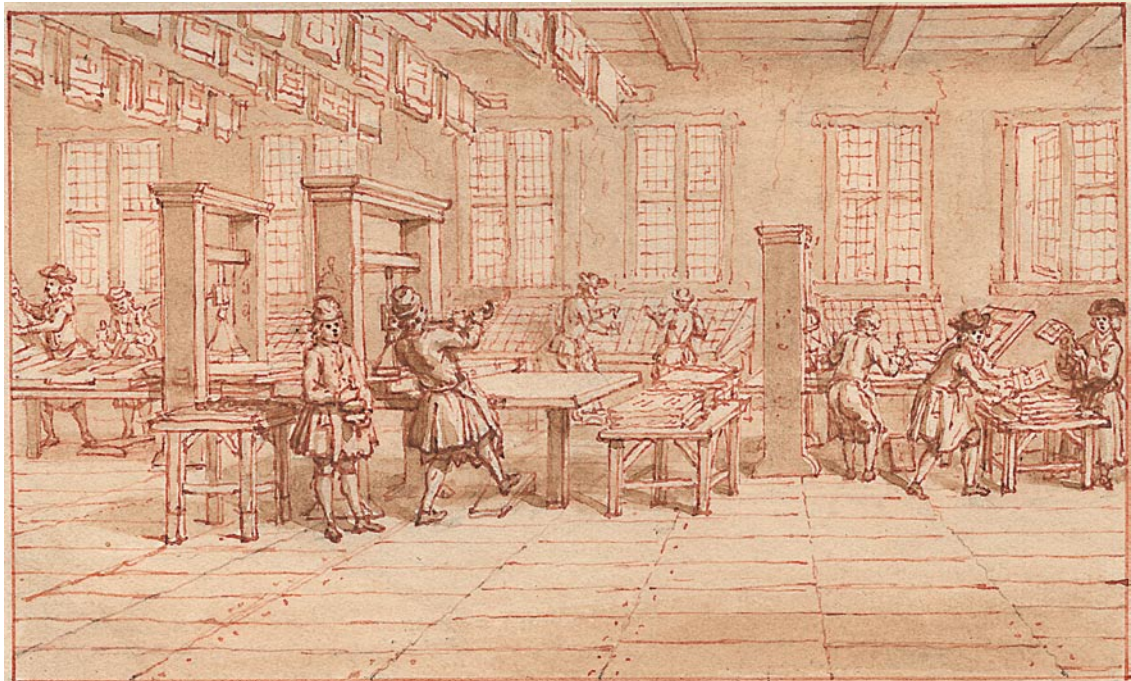
Portret van Erasmus in houtsnede uit de door de Amsterdamse humanist Alardus Aemstelredamus bezorgde editie van Erasmus' *Bucolicon* (Keulen, 1539). *Bibliotheca Thysiana* 1869.

< Portret van Johannes Luchtmans (1726-1809). Pastel door Johann Anspach, ca. 1791-92. Stedelijk Museum De Lakenhal, Leiden.

Johannes Luchtmans was de kleinzoon van de stichter van het firma Luchtmans, Jordaen Luchtmans. Hij dreef het familiebedrijf vanaf 1755 samen met zijn broer Samuel. Onder hun leiding specialiseerde de onderneming zich als internationaal distributeur van wetenschappelijke boeken, getuige de 365 pagina's dikke *Catalogus librorum compactorum* die aan het begin van de negentiende eeuw uitkwam. Van Johannes is ook een aardig verslag bewaard van een reis die hij in 1772 maakte naar Engeland.

'Publishers are not necessarily either philanthropists or rogues.' Zo begint Sir Stanley Unwin zijn klassiek geworden verhandeling *The truth about publishing* (1e dr. 1926, nadien vele malen herdrukt). Unwin, zelf een gerenommeerd uitgever, wilde met zijn boek voor een breed publiek uiteenzetten dat de uitgeverij niet zo'n geheimzinnige onderneming is als wel wordt gedacht. Tegelijkertijd hoopte hij een aantal mythes over deze bedrijfstak te ontcrachten, daaronder de hardnekkige topos dat de meeste uitgevers alleen maar uit zijn op het maken van zo veel mogelijk winst. Die opvatting dateert al uit de kinderjaren van de boekdrukkunst. In een Milanese editie van Cicero's *Epistolae ad familiares* uit 1472 wordt in het voorwoord gesteld dat deze uitgave veel beter is dan de voorgaande, omdat die door de haast en hebzucht van hun uitgevers vol met fouten zitten. En in 1514 schreef Erasmus in een brief aan de jonge Straatsburger boekverkoper Matthias Schürer het volgende: 'Veel boekdrukkers misverstaan, uit domheid dan wel gebrek aan inzicht, de slechtste auteurs voor de beste, en gedreven door geldzucht of winstbejag beschouwen zij dat boek als het beste, waarmee zij verwachten het meeste geld te verdienen.' Maar ook in later eeuwen zijn heel wat klaagzangen tegen drukkers en uitgevers aangeheven. De zeventiende-eeuwse Franse geleerde Jean Chapelain oordeelde bijvoorbeeld over de Elzeviers, toch niet de minsten onder de Hollandse boekverkopers: 'Het zijn boeven ... die meer oog hebben voor hun eigen vuil gewin dan dat zij het hun auteurs naar de zin willen maken ... Ze hebben geen flauw benul van de wetenschap en zijn niet meer dan kooplieden in inkt en papier.' En wat te denken van de tirade van de Leidse hoogleraar Petrus Burmannus uit 1731 tegen de boekhandel van zijn tijd:

Het ondragelijke geweld, ja wat meer zegt de heerschappij en de tirannie die de boekverkopers zich aanmatigen op de geleerde wereld uit te oefenen

ken ik bij ondervinding en weet hoe zij ten koste van de arbeid en het zweet der schrijvers zich dikwijls benijdenswaardige schatten verzamelen ... Ik zeg juist niet, dat er onder het ganse gild van boekverkopers geen een is, die de arbeid der geleerden op de rechte prijs schat. Er zijn er, maar ze zijn zeer weinig in getal, en die weinigen hebben nog de hoogmoedige mening, dat de roem en de achting der geleerden er van afhangt, dat hun werken in een wereldberoemde winkel uitgegeven worden, en dat daar deze beunhazen de gehele wereld door handel drijven, men eerst door hun toedoen vermaardheid krijgen kan. En die beroemdheid van hun winkel plegen zij zo onbeschaamd op te vijzelen, dat zij om hun fatsoenlijke naam u het grootste gedeelte van het honorarium korten.

Hoe is deze houding te verklaren, waarom lieten zoveel schrijvers en anderen zich zo negatief uit over uitgevers en is deze kritiek wel terecht? Laten we, om een antwoord op deze vragen te vinden, eens bezien wat de omstandigheden waren waaronder uitgevers in vroeger tijd hun werk verrichtten. Waar toepasselijk zijn de voorbeelden ontleend aan de situatie in Leiden, waar het uitgeversbedrijf in de zeventiende en achttiende eeuw een grote bloei beleefde.

Anonieme tekening van een
onbekende Leidse uitgeverij en
drukkerij uit de zeventiende eeuw.
Regionaal Archief Leiden.

Griekse sierinitialiaal van
Robert Estienne, 1544

De uitvinding van de boekdrukkunst door Johannes Gutenberg rond 1450 bracht, het is al vaak gezegd, een ingrijpende verandering teweeg in de manier waarop teksten, en daarmee de erin opgeslagen kennis en informatie, werden verspreid. Handschriften werden in de regel geproduceerd in slechts één exemplaar, ten behoeve van een opdrachtgever of voor eigen gebruik. Het grote verschil tussen de vervaardiging van handschriften en de boekdrukkunst was dat met de seriële productie van gedrukte teksten de commercie zijn intrede deed in het boekbedrijf. De boekdrukkunst impliceerde immers dat zoveel exemplaren van een tekst konden worden gereproduceerd als men maar wilde. Maar die exemplaren moesten wel worden afgezet, en daarin lag het dilemma voor de drukker-uitgever. Hoe groot moest de oplage zijn als hij niet vooraf wist hoeveel mensen belangstelling voor zijn uitgave hadden? Hij liep het gevaar om met een deel van zijn boeken te blijven zitten en dus zijn investeringen in drukpersen, lettermateriaal, papier, arbeidsloon, opslag en wat dies meer zij niet terug te krijgen, laat staan enig profijt te trekken. Anders dan de handschriftenkopiist was de uitgever bovenal een marktgerichte ondernemer, die zijn risico zo klein mogelijk probeerde te houden in de hoop op een zo groot mogelijke winst.

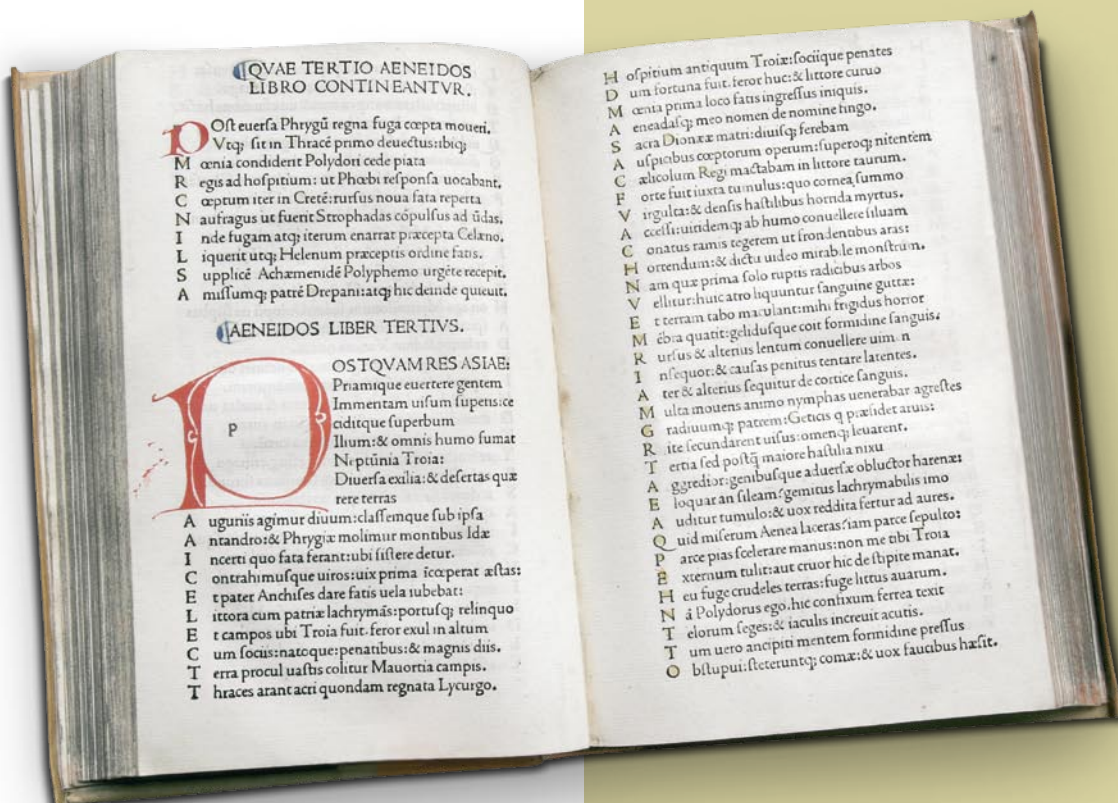
Daartoe bestonden verschillende manieren en vanaf het begin zien we hoe drukkers en uitgevers hiermee experimenteren, uit pure noodzaak trouwens, want de onderlinge concurrentie was moordend. In de eerste plaats kon de uitgever alleen die boeken op de markt brengen waarvan hij wist dat hij ze ook kwijt zou raken. Het verklaart waarom onder de ongeveer 40.000 (!) bewaard gebleven wiegedrukken of incunabelen (drukken tot 1501) zoveel uitgaven zijn van oude, vertrouwde teksten die zich reeds tijdens de handschriftenperiode bewezen hadden: bijbels, theologische verhandelingen, juridische en filosofische werken, studieboeken voor school en universiteit, alsmede klassieke teksten, allemaal bestemd voor een traditioneel geletterd publiek van geestelijken, geleerden, artsen, juristen en studenten.

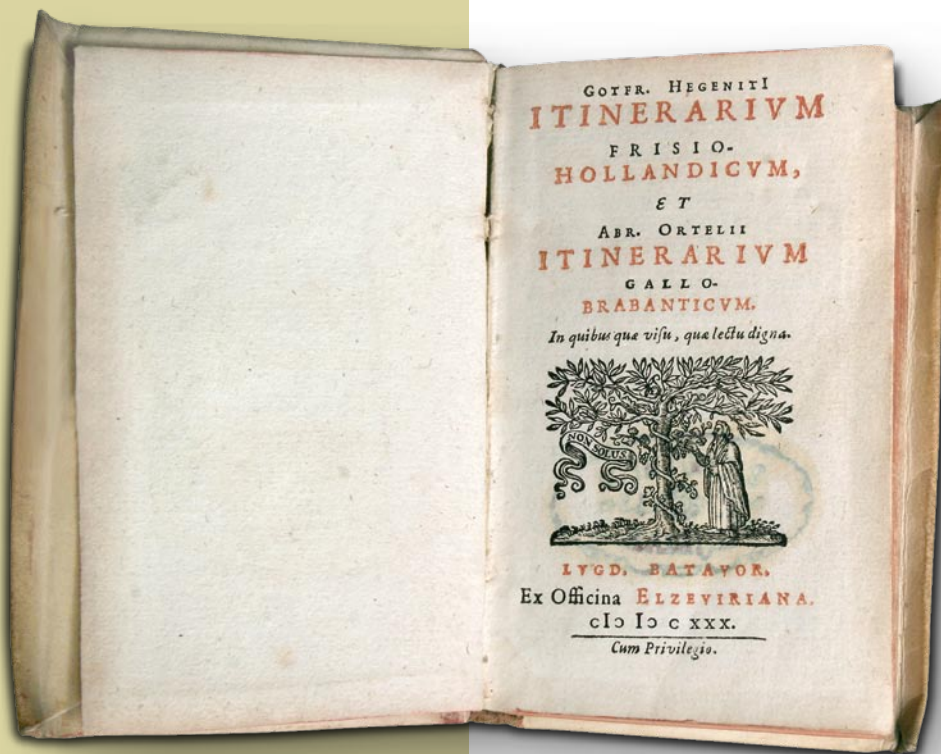
Maar daarnaast verschenen er veel heruitgaven van eerder verschenen gedrukte werken, niet zelden in de vorm van roof- of nadrukken. Dergelijke uitgaven hadden een slechte reputatie, omdat ze de oorspronkelijke uitgever schade toebrachten en doorgaans weinig zorgvuldig omsprongen met de tekst van de auteur, maar er was weinig tegen te doen omdat er nog geen enkele vorm van kopij- of auteursrechtelijke bescherming bestond, laat staan een instantie die die zou kunnen afdwingen.

Een andere mogelijkheid om het uitgeversrisico te beperken bestond uit een reductie van de productie-kosten. Papier was er in allerlei kwaliteiten en prijzen, en aangezien het papier veruit de grootste kostenfactor vormde (ongeveer de helft van de totale kosten), kon hier een aanzienlijke besparing worden gerealiseerd. Aanvankelijk werden de meeste boeken in de grote formaten folio en quarto uitgebracht, maar weldra kwamen kleinere uitvoeringen in zwang, zoals octavo en duodecimo, met name voor uitgaven ten behoeve van dagelijkse bezigheden als godsdienstoefening, beroepspraktijk, onderwijs en studie. Louis Elzevier claimde in 1635 dat het gebruik

Begin van het derde boek van Vergilius' Aeneis, gedrukt door de beroemde Venetiaanse drukker Nicolas Jenson in 1474. De gekleurde initialen (let op de voorgedrukte letter p) en rubriektekens zijn nog met de hand aangebracht.

Jenson staat bekend als een van de grootste letterontwerpers aller tijden. Verzorgde uitgaven van klassieke teksten als deze konden rekenen op een vaste afzetmarkt. Bibliotheca Thysiana 1356.

van kleine formaten het Leidse familiebedrijf een besparing had opgeleverd van maar liefst 75% op de kosten van papier. Inderdaad gaven de Elzeviers opvallend veel teksten uit in duodecimo en kleiner, bevallige boekjes die door Franse boekenliefhebbers nog altijd liefkozend worden aangeduid met de term 'petits Elzeviers'. Opvallend is overigens dat eigentijdse auteurs vrijwel nooit meteen in folio werden uitgegeven; het is alsof ze zich die deftige status eerst na hun dood konden verwerven.

Bezuinigd kon er tevens worden op het zet- en drukwerk en de correctie. Lang niet iedere uitgever bekommerde zich om het uiterlijk van zijn boeken. Niet zelden was het gebruikte lettermateriaal oud en versleten en werden voor de illustraties tweedehands houtsneden en kopergravures toegepast. Rond 1700 was er een leegloop van Leidse promotiestudenten naar Utrecht, om de prozaïsche reden dat het zetwerk van de academiedrukker Abraham Elzevier, die als laatste vertegenwoordiger van zijn geslacht de proefschriften drukte, tot een abominabel niveau was gedaald. Zetters en drukkers kregen in de regel trouwens slecht betaald met als gevolg dat ze nogal eens van werkgever wisselden, hetgeen de kwaliteit van de productie evenmin ten goede kwam. De correctie, die bij afwezigheid van de auteur werd verricht door studenten en armlastige geleerden, was gewoonlijk een haastklus, omdat het zetsel

De Leidse Elzeviers zijn in de zeventiende eeuw onder meer beroemd geworden door hun uitgaven in klein formaat, eigenlijk pocket-books avant la lettre. Doordat men op de papierkosten bespaarde, konden deze boekjes relatief goedkoop worden geproduceerd. Ze waren met name populair onder studenten. Eronder zijn veel klassieke tekstuitgaven en reis- en landbeschrijvingen. Deze uitgave uit 1630 bevat twee reizen van Gotfridus Hegenitius en Abraham Ortelius. Bibliotheca Thysiana 367.

niet te lang kon blijven staan. Alweer is het Erasmus, die als veelschrijver met talloze drukkers en uitgevers heeft gewerkt, die hierover wist mee te praten. 'Ze [de drukkers] proberen iedere cent te besparen door geen proeflezers te gebruiken, en bijgevolg leveren ze ons bezoedelde, verminkte, misvormde en in het algemeen slechte teksten', schreef hij in zijn *Adagia* (1528).

Wanneer de voor een uitgave benodigde investeringen hoog waren, dan bood samenwerking uitkomst. Al gauw verschenen er uitgevercompagnieën ten tonele, die de investeringen in en de eventuele winst op een uitgave deelden. Daarbij ging het altijd om omvangrijke uitgeefprojecten, zoals bijbels of meerdelige standaardwerken in groot formaat. De twee Nederlandse edities van het *Corpus juris civilis* in folio en octavo die in 1663 het licht zagen, waren een gezamenlijke productie van vier van de meest vooraanstaande uitgevers op dat moment, Joan Blaeu en Louis en Daniel Elzevier in Amsterdam en Frans Hacke in Leiden. De compagnie bleef in wisselende samenstelling tot het begin van de achttiende eeuw werkzaam. De vijfde druk van het beroemde *Dictionnaire historique et critique* van

De Bibliotheca Thysiana aan het Leidse Rapenburg is rijk aan uitgaven van de Elzeviers en andere Leidse uitgevers op klein formaat, zoals blijkt uit dit aandoenlijke rijtje. De boekjes zijn afgebeeld op ware grootte.

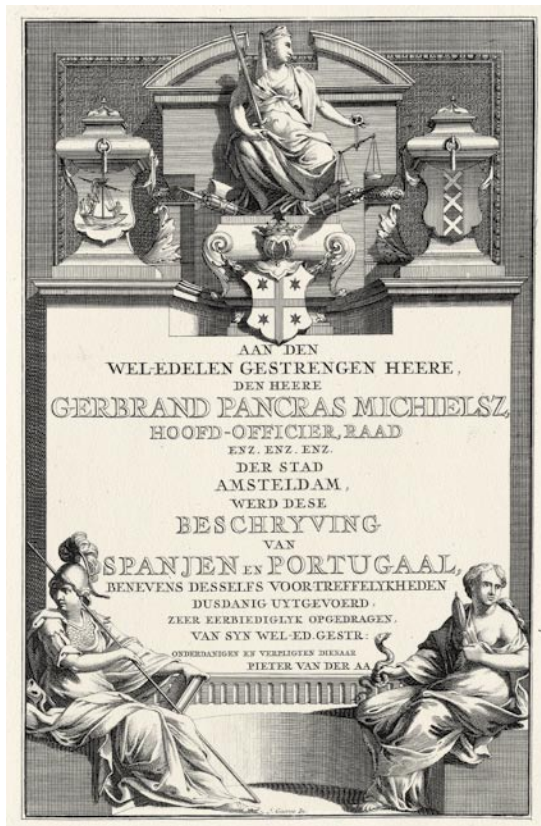
Portret van Samuel Luchtmans (1725-1780). Olieverf door Nicolaes Reyers, 1755. Stedelijk Museum De Lakenhal, Leiden.

Samuel Luchtmans nam, samen met zijn broer Johannes, in 1755 definitief het bedrijf over van zijn vader Samuel sr. Hij was in 1741 lid van het boekverkopersgilde geworden. Naast zijn wetenschappelijke uitgeversarbeid was hij ook drukker van de stad Leiden en van de universiteit. Hij maakte regelmatig buitenlandse zakenreizen, onder andere naar de Buchmesse in Leipzig. Na zijn dood werd zijn plaats overgenomen door zijn zoon Samuel III.

Pierre Bayle (4 dln., 1740) verscheen bij niet minder dan twaalf vooraanstaande Nederlandse uitgevers, gevestigd in Amsterdam, Den Haag, Utrecht en Leiden. De Leidse partner was Samuel Luchtmans en van hem is een onkostenberekening bewaard gebleven, waaruit blijkt dat hij voor zijn aandeel (een twaalfde part) in de totale oplage van ruim 3000 exemplaren bijna 4000 gulden had uitgegeven, hetgeen de gezamenlijke investering in deze uitgave op 46.000 gulden brengt. Ter vergelijking: een timmerman verdiende toentertijd zes tot acht gulden in de week.

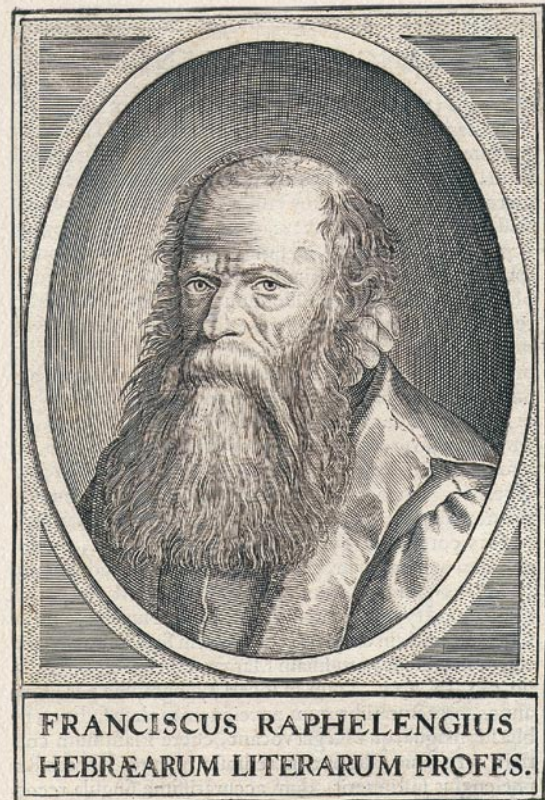
Waar mogelijk werd door de uitgevers gebruik gemaakt van externe financiering en ondersteuning door instellingen en particulieren. Vaak betrof het hier werk in opdracht ten behoeve van de kerk of overheid, maar geldelijke bijstand vloeide ook voort uit de indertijd gangbare praktijk van patronage en mecenaat, waarbij de sponsor in ruil voor zijn financiële bijdrage werd beloond – middels een dedicatie, drempeldicht of familiewapen – met eer en bekendheid tot lang na zijn dood. Opportunisme werd daarbij niet geschuwd. De Leidse uitgever Pieter van der Aa verwierf het Leidse academiedrukkerschap in 1715 mede dankzij tal van vleierende dedicaties in zijn uitgaven aan leden van het machtige geslacht Van Wassenaer, onder wie Jacob van Wassenaer, curator van de Universiteit.

Het honorarium van auteurs vormde eeuwen lang slechts een bescheiden uitgavepost. Zij hadden in de regel weinig in de melk te brokkelen, want tot ver in de achttiende eeuw was het gebruik dat schrijvers niet voor hun werk werden betaald anders dan met een bescheiden aantal auteursexemplaren. Schrijven was immers niet een beroep, maar een eervolle nevenactiviteit. Alleen succesvolle of veelbelovende schrijvers konden een hogere beloning verlangen. Zo ontving René Descartes van de Leidse uitgever Jan Maire honderd auteursexemplaren – op een oplage van 1500 – van de eerste druk van zijn beroemde *Discours de la méthode* (1637). Van minder bekende schrijvers werd daarentegen niet zelden een eigen bijdrage in de kosten gevraagd. Zelfs de Leidse

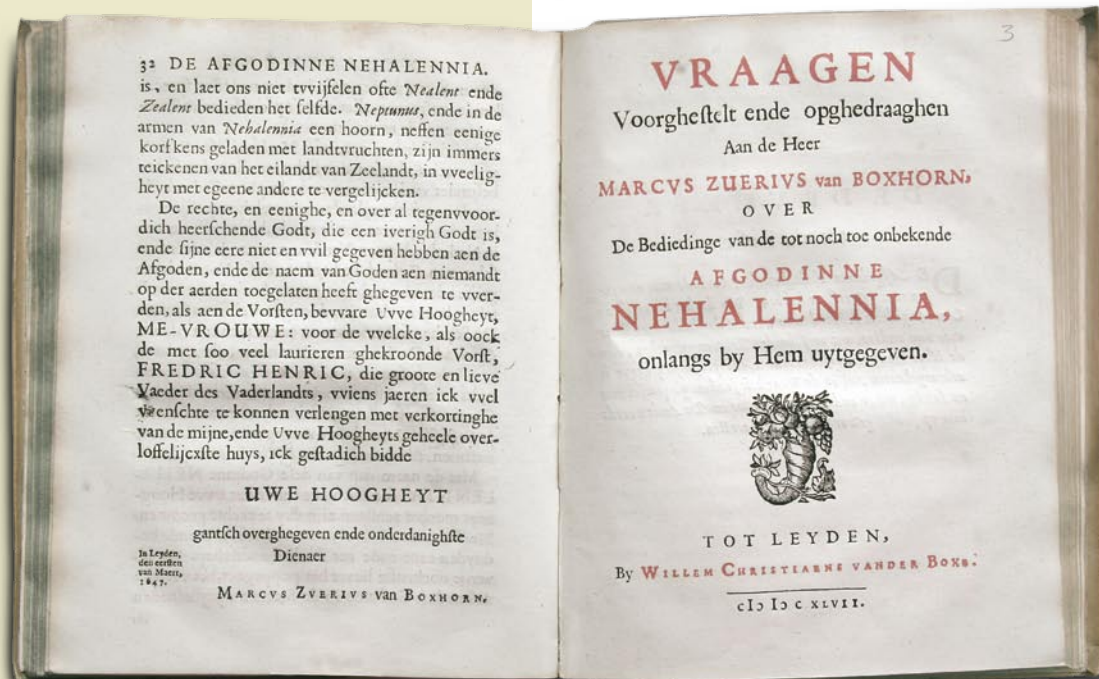
Gegraveerde dedicatie van Pieter van der Aa aan de Amsterdamse hoofdofficier Gerbrant Pancras Michielsz voorin het werk Juan Alvarez de Colmenar, Beschryving van Spanjen en Portugal (5 dln., Leiden, 1707). Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

hoogleraar rechten Hugo Donellus moest de helft van de kosten – een bedrag van 524 gulden – betalen aan zijn uitgever Franciscus Raphelengius voor de uitgave van zijn *Commentarii ad Codicis Iustiniani partes* (1587), al verwierf hij daarmee ook het recht op de helft van de opbrengst. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat auteurs eveneens zeer actief waren in het werven van sponsors. Donellus droeg zijn boek op aan het stadsbestuur van Neurenberg, wat hem geen windeieren zou leggen, want in Leiden in het nauw gebracht door politieke verwickelingen werd hij een jaar later benoemd tot hoogleraar aan de universiteit van Neurenberg, de Academia Altdorfina. Een andere Leidse rechtenhoogleraar, Everard Bronchorst, droeg in 1624 zijn *Commentarius ad regulis juris* op aan de Staten van Holland en de

Gravure van Franciscus I Raphelengius (1539-1597) uit Joannes Meursius, Athenae Batavae (Leiden, 1625). Particuliere collectie.

Franciscus I Raphelengius begon zijn loopbaan als redacteur en corrector bij de Officina Plantiniana in Antwerpen. In 1565 trouwde hij met Plantijns oudste dochter Margaretha. Omdat hij calvinist was, kon hij na de val van Antwerpen in 1585 niet in de Scheldestad blijven, reden waarom hij begin 1586 naar Leiden kwam om daar het door Plantijn gestichte filiaal van de firma over te nemen. Vanwege zijn grote kennis van oosterse talen werd hij nog hetzelfde jaar tot hoogleraar Hebreeuws aan de universiteit benoemd. In de praktijk werd de onderneming gerund door de zonen van Franciscus, Christoffel, Franciscus jr. en Joost. Bij de Leidse Officina Plantiniana 'apud Raphelengiis' verschenen tot haar opheffing in 1619 honderden uitgaven, veelal geschreven door vooraanstaande Leidse geleerden als Janus Dousa, Justus Lipsius, Josephus Justus Scaliger, Carolus Clusius en anderen. In 1613 verscheen postuum het levenswerk van Franciscus I Raphelengius, het Lexicon Arabico-Latinum.

Titelpagina van een publicatie uit 1647 over de recent blootgespoelde tempel van de Keltisch-Romeinse godin Nehalennia op het strand bij Domburg op Walcheren, gedrukt door Willem Christiaensz van der Boxe. Bibliotheca Thysiana 680 (3).

besturen van zes Hollandse steden, waarvoor hij in totaal 525 gulden zou krijgen, het equivalent van tweederde van zijn jaarsalaris. Een enkele auteur probeerde het op eigen houtje, dat wil zeggen dat hij een drukker inhuurde om voor zijn rekening te werken. Een mooi voorbeeld hiervan zijn de Leidse geleerden Petrus Scriverius en Marcus Zuerius Boxhorn, die in 1632 de drukkerij van de lokale drukker Willem Christiaensz. van der Boxe opkochten en hun uitgaven door hem lieten drukken. De reden hiervan lijkt vooral te zijn geweest dat zij zich op deze manier verzekerden van de exclusieve diensten van een van de beste drukkers van Leiden.

In de loop der tijd ontwikkelden de uitgevers nog tal van andere ondernemersstrategieën. In de concurrentieslag met hun collega's was het van het grootste belang om zich te onderscheiden, bijvoorbeeld door vernieuwingen door te voeren in de productie of zich te specialiseren. Zo maakte de toepassing van de stereotypie, een door de Leidse predikant Johannes Müller uitgevonden procédé dat aan het begin van de achttiende eeuw voor het eerst door de firma Luchtmans werd toegepast, het mogelijk om loden afgietsels van het zetsel te maken, die steeds opnieuw afgedrukt konden worden. Men drukte er onder andere Nederlandse en Engelse bijbels mee. Specialisatie kon inhouden dat sommige activiteiten werden afgestoten – in Leiden waren in de zeventiende en achttiende eeuw al heel wat uitgevers

die geen eigen drukkerij meer hadden –, of dat men zich richtte op een specifiek segment van de markt, zoals wetenschappelijke uitgaven, bijbels of atlanten. Wanneer men er dan ook nog in slaagde om de bescherming van de overheid te verkrijgen, dan kon een aantrekkelijke monopoliepositie worden verworven. De Statenbijbel die in 1637 en volgende jaren te Leiden verscheen, was feitelijk het eigendom van één uitgever, de weduwe van de landsdrukker Hillebrant Jacobsz. van Wouw in Den Haag. Deze Machteld Aelbrechtsdr., die bij haar overlijden in 1661 een van de rijkste inwoners van Den Haag zou zijn, was erin geslaagd om van de Staten-Generaal een octrooi voor vijftien jaar op deze zeer lucratieve uitgave te verkrijgen, onder voorwaarde dat de druk in Leiden zou plaatsvinden.

Het moge uit dit bescheiden overzicht duidelijk zijn dat de uitgeverij vanaf de uitvinding van de boekdrukkunst een onderneming was waar het even zakelijk toeging als in andere sectoren van het bedrijfsleven. Maar omdat de opvattingen over boeken als producten van de geest en over het werk van de auteur als een verheven, zo niet goddelijke kunst nog zeer lang bepaald werden door de klassieke

De firma Luchtmans raakte aan het begin van de achttiende eeuw betrokken bij experimenten om teksten te drukken met behulp van stereotypie. Daartoe werden van met losse letters gezette tekstpagina's loden afgietsels gemaakt, die telkens weer konden worden afgedrukt.

De toepassing van deze techniek, die was uitgevonden door de Leidse Lutherse predikant Johannes Muller, loonde alleen bij uitgaven die in grote oplagen werden gedrukt, zoals bijbels en testamenten.

Toch werd de stereotypie in de achttiende eeuw in Nederland geen groot succes, in tegenstelling tot Frankrijk en Engeland, vanwaar een verbeterd procédé voor het vervaardigen van de platen in de negentiende eeuw opnieuw werd ingevoerd.

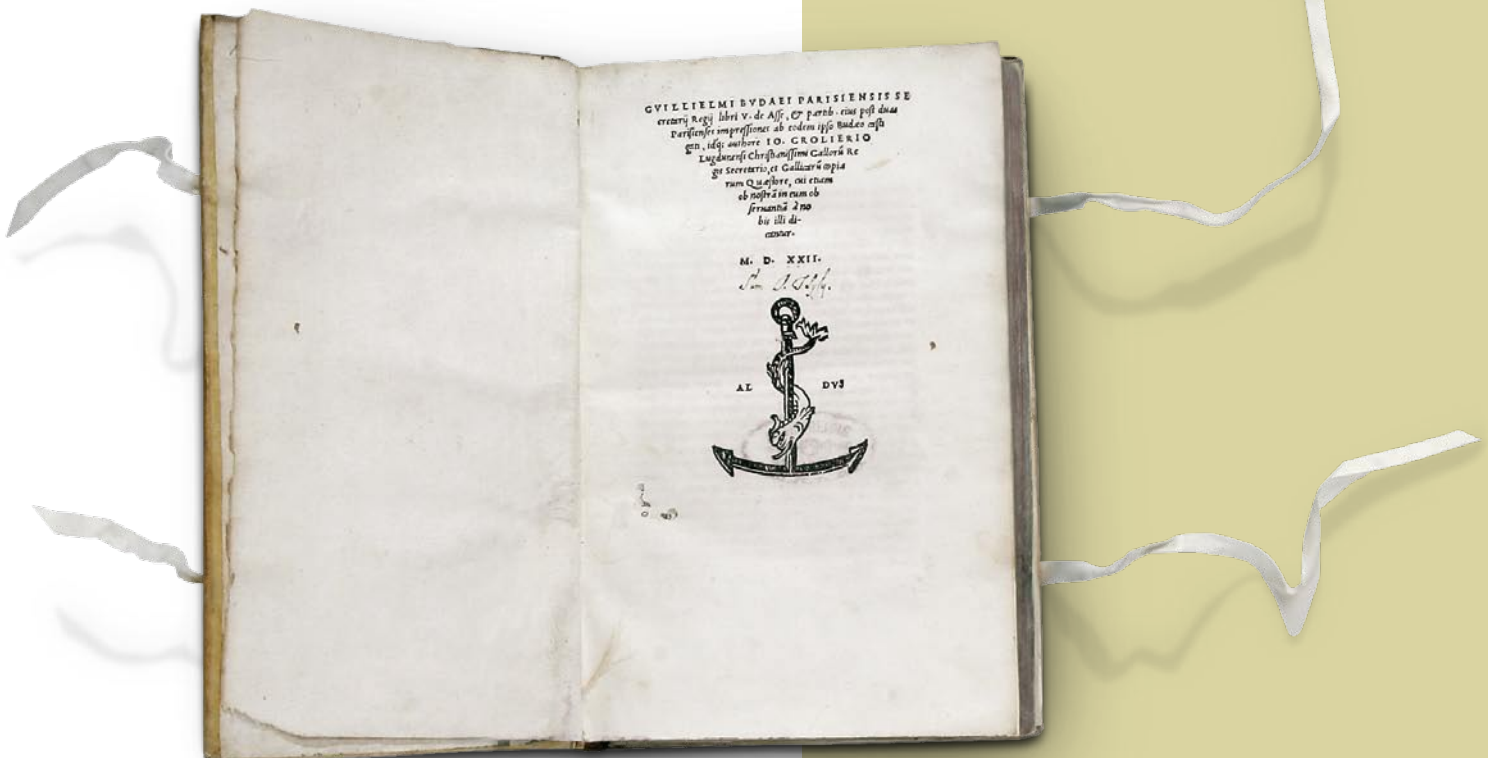

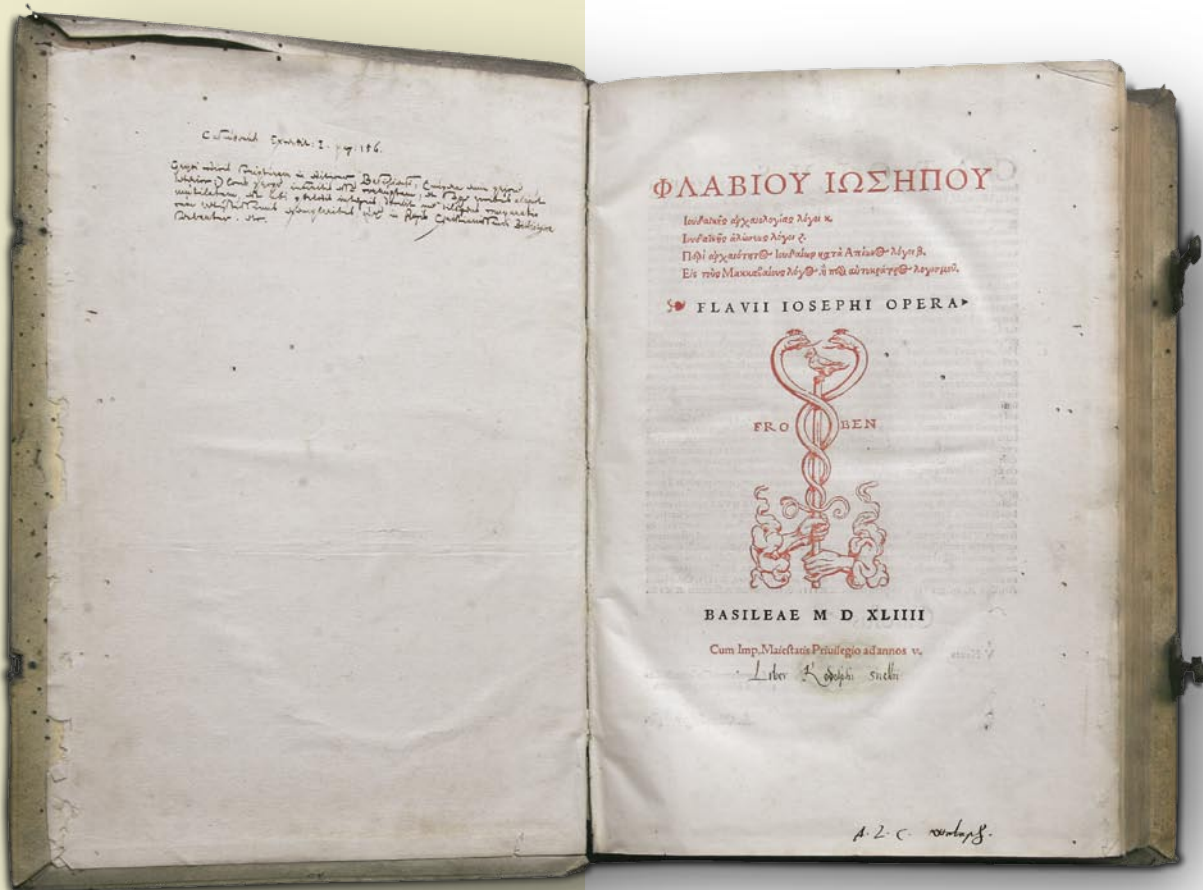
Portret van Christoffel Plantijn (1514-1589) door een anonieme schilder, olieverf op paneel, 1584. Universiteitsbibliotheek Leiden.

Christoffel Plantijn kwam in 1583 uit Antwerpen naar Leiden als drukker van de Staten van Holland en van de Leidse universiteit. Tijdens zijn korte verblijf – van 1583 tot 1585 – heeft hij de grondslag gelegd voor de bloei van de Leidse wetenschappelijke uitgeverij in de zeventiende en achttiende eeuw. Ruim honderd uitgaven kwamen van zijn Leidse pers, daaronder een vijftiental van de huisauteur van de Officina Plantiniana – en hoogleraar in Leiden – Justus Lipsius. Het bedrijf was gevestigd in de ruim pand aan de Breestraat en werd vanaf 1586 voortgezet door Plantijns schoonzoon Franciscus Raphelengius en diens zoons. In 1619 werd de firma geliquideerd.

Bij de befaamde uitgeverij van de Venetiaanse drukker Aldus Manutius en zijn nageslacht verschenen in de vijftiende en zestiende eeuw tal van fraai gedrukte geleerde werken. Hier een uitgave een verhandeling over muntsoorten en maten in de klassieke Oudheid van de Franse historicus Guillaume Budé uit 1522. De tekst is gedrukt in een fraaie cursieve letter en de titelpagina toont het beroemde drukkersmerk van Manutius, een anker met een dolfijn. Bibliotheca Thysiana 1284.

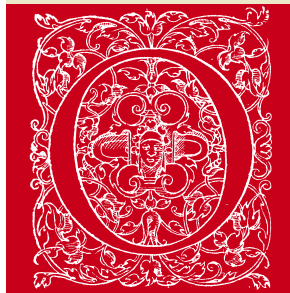
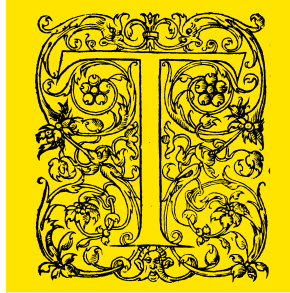
Titelpagina van de Griekse editie van de Joodse geschiedenissen van Flavius Josephus, gedrukt te Bazel in 1544 door Hieronymus Froben, die het bedrijf van zijn niet minder beroemde vader Johannes Froben had overgenomen. Erasmus woonde de laatste jaren van zijn leven in bij de familie Froben. Bibliotheca Thysiana 716.

(Door arbeid en standvastigheid) hem zijn hele werkzaam leven tot richtsnoer is geweest, schreef eens over het uitgeversvak in een brief aan een van zijn Spaanse beschermheren:

Het is niet iedereen gegeven om een uitgever te zijn. Je moet er een zekere aanleg voor hebben, en niet bang zijn voor gestaag en hard werken. Want de uitgeverij is waarlijk een draaikolk of afgrond, in de muil waarvan men alles moet werpen wat nodig is, want anders verslindt het zelfs zijn eigen meester en allen die er bij betrokken zijn.

Toch zijn er, overal in Europa in de vroegmoderne tijd en daarna, vele andere uitgevers geweest, die hun beste krachten aan hun onderneming gaven, in het volle besef juist van de vruchtbare kruisbestuiving tussen commercie en wetenschap. Hun bedrijven waren ontmoetingsplaatsen van mensen van allerlei slag, ondernemers, mecenasen, schrijvers, vertalers en kunstenaars, en hun boeken, die vaak door heel Europa werden verspreid, boden een invloedrijk forum voor discussie over godsdienst, politiek, wetenschap en wat al niet. Dergelijke uitgevers fungeerden als

middelaars in het intellectuele en culturele leven; als culturele entrepreneurs zetten zij hun kennis en ervaring in om de bevolking van de Republiek der Letteren en aangrenzende landen van dienst te zijn. Zakelijk instinct kon daarbij heel wel samengaan met idealistische bevlogenheid. Dat besef van de wederzijdse afhankelijkheid tussen het boekbedrijf enerzijds en cultuur en wetenschap anderzijds vinden we ook bij het Leidse uitgevershuis Luchtmans, de voorgangers van Brill. Samuel Luchtmans, zoon van de stichter Jordaan Luchtmans, hield naar verluidt in 1702 – hij was toen zeventien jaar oud – op de Latijnse School in Leiden een redevoering over de gelukkige verbintenis tussen letteren en boekhandel. Het drukkersmerk van de firma, met daarop naast godin van de wijsheid Pallas Athene en haar trouwe uiltje, Leidse attributen als de Burcht en het stadswapen, had als motto ‘Tuta sub aegide Pallas’ – Pallas is veilig achter haar schild. En op een schoorsteenstuk dat oorspronkelijk in het door de familie bewoonde huis aan het Leidse Rapenburg hing en dat nu deel uitmaakt van de bedrijfscollectie van Brill, zijn Samuel en zijn echtgenote, die overigens afstamde van Christoffel Plantijn, afgebeeld als de Griekse goden Hermes en Pallas, personificaties van handel en wetenschap. Is er een passender symboliek voor een wetenschappelijke uitgever denkbaar?

Paul Hoftijzer (1954) is bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van het Nederlandse boek in de vroegmoderne tijd vanwege de Dr. P.A. Tiele-Stichting aan de Universiteit Leiden.

Literatuur

B.P.M. Dongelmans et al. (red.), *Boekverkopers van Europa. Het 17de-eeuwse Nederlandse uitgevershuis Elzevier* (Zutphen, 2000).

I.H. van Eeghen, *De Amsterdamse boekhandel, 1680-1725*, 5 dln. (Amsterdam, 1960-78).

E.S. Eisenstein, *The printing press as an agent of change*, 2 vols. (Cambridge/New York, 1980).

R. Hirsch, *Printing, selling and reading, 1450-1550* (Wiesbaden, 19742).

P.G. Hoftijzer, *Pieter van der Aa (1659-1733). Leids drukker en boekverkoper* (Hilversum, 1999).

A. Johns, *The nature of the book. Print and knowledge in the making* (Chicago/London, 1998).

Allegorisch schoorsteenstuk uit het woonhuis van de familie Luchtmans aan het Rapenburg (nr. 69), geschilderd door Nicolaas Reyers rond 1750. De handelsgod Hermes staat voor het boekenbedrijf, en Pallas Athene voor de wetenschap. Het stuk is ook een familieportret van Samuel I Luchtmans (1685-1757) en zijn vrouw Cornelia Musschenbroek met hun drie zoons die spelen met portretten van schrijvers uit het fonds Luchtmans. Bedrijfscollectie Koninklijke Brill N.V.

